ФУНТОКІНА Н. В.,
провідний фахівець кафедри
конституційного права
*(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

УДК 342.1 (045)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.9

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті проаналізовано питання конституційно-правового регулювання права на освіту національних меншин, зокрема право навчатися рідною мовою чи вивчати рідну мову відповідно до положень частини п'ятої статті 53 Конституції України. Крім того, у даній роботі розглядаються теоретичні та практичні аспекти регулювання забезпечення прав національних меншин на освіту. На основні аналізу нормативно-правових актів були виділені основні проблеми конституційно-правового регулювання прав національних меншин в сфері освіти та перспективи розвитку вітчизняного законодавства в зазначеній сфері. Досліджено правовий зміст права на освіту осіб, які належать до національних меншин та міжнародні стандарти їх регулювання. Право національних меншин на збереження своєї самобутності може бути реалізоване у повному обсязі тільки у тому разі, коли відповідні особи гарно оволодіють рідною мовою у процесі навчання. Авторкою було визначено, що право на освіту володіє такими ознаками як безстроковість, загальний та міжнародний характер, невід'ємність, належіть кожному від народження, не припиняється після його реалізації. Також у статті проведено порівняльно-правове дослідження аналогічних положень конституцій окремих зарубіжних країн а саме Белігії, Сербії, Словаччини, Угорщини, Чорногорії та інших. Зокрема, у зазначених державах право на освіту осіб, які належать до національних меншин передбачені окремими положення конституції, в яких закріплено право осіб, які належать до національних менш на навчання рідною мовою. На основі проведеного аналізу та з урахування зарубіжного досвіду було зроблено висновок про необхідність вдосконалення чинного конституційного законодавства України шляхом виокремлення в окрему статтю Конституції України право осіб, які належать до національних меншин вивчати рідну мову або навчатися рідною мовою. Беручи до уваги те, що специфічні права національних меншин відрізняються від прав більшості громадян України. Виокремлення самостійної норми у Конституції України щодо права на освіту національних меншин, на нашу думку, сприятиме посиленню гарантій інших прав осіб, які належать до національних меншин, зокрема в сфері розвитку їхньої національно-культурної та етнічної самобутності.

Ключові слова: *конституційне право, конституція, права національних меншин, право на освіту, право на навчання рідною мовою.*

Funtokina N. V. Constitutional and legal aspects of ensuring the right to education of national minorities in Ukraine and foreign countries

The article analyzes the issue of constitutional and legal regulation of the right to education of national minorities, in particular the right to study in the native language or to study the native language in accordance with the provisions of the fifth

part of Article 53 of the Constitution of Ukraine. In addition, this paper examines the theoretical and practical aspects of regulating the provision of the rights of national minorities to education. The main problems of the constitutional and legal regulation of the rights of national minorities in the field of education and the prospects for the development of domestic legislation in the specified field were highlighted for the main analysis of normative legal acts. The legal content of the right to education of persons belonging to national minorities and the international standards of their regulation have been studied. The right of national minorities to preserve their identity can be realized in full only if the relevant persons master their native language well in the process of education. The author determined that the right to education has such features as timelessness, general and international character, inalienability, belongs to everyone from birth, does not stop after its realization. The article also conducts a comparative legal study of similar provisions of the constitutions of certain foreign countries, namely Belgium, Serbia, Slovakia, Hungary, Montenegro and others. In particular, in these states, the right to education of persons belonging to national minorities is provided for by separate provisions of the constitution, which enshrine the right of persons belonging to national minorities to study in their native language. On the basis of the conducted analysis and taking into account foreign experience, a conclusion was made about the need to improve the current constitutional legislation of Ukraine by setting aside in a separate article of the Constitution of Ukraine the right of persons belonging to national minorities to learn their native language or to study in their native language. Taking into account the fact that the specific rights of national minorities differ from the rights of the majority of Ukrainian citizens. In our opinion, the allocation of an independent norm in the Constitution of Ukraine regarding the right to education of national minorities will contribute to the strengthening of guarantees of other rights of persons belonging to national minorities, in particular in the field of development of their national, cultural and ethnic identity.

Key words: *constitutional law, the constitution, the rights of national minorities, the right to education, the right to study in one's native language.*

Вступ. Актуальною проблемою сучасності є міжетнічні стосунки, які здійснюють безпосередній вплив на організації суспільного та державного життя, як у середині самої держави, так і на рівні міжнародного співтовариства. Від їх вирішення залежить процес історичного розвитку та стан різних регіонів світу. Саме тому від конституційного забезпечення та захисту прав національних меншин залежить мирне та стабільне існування народів. У свою чергу сфера освіти є стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів, поліпшення добробуту населення та складовою основних сфер життєдіяльності. Право національних меншин на збереження своєї самобутності може бути реалізоване у повному обсязі тільки у тому разі, коли відповідні особи гарно оволодіють рідною мовою у процесі навчання.

Окремі питання прав національних меншин становили предмет дослідження таких вчених як Д.Т. Ачімовіча, В.О. Боняка, Р.Г. Валєєва, Ю.В. Кириченка, Н.І. Мяловицької, П.М. Рабіновича, Ю.І. Римаренка, О.Ф. Фрицького та інших. Проте, ряд аспектів щодо конституційного регулювання права на освіту осіб, які належать до національних меншин потребують подальшого вивчення та приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту статті 53 Конституції України, зокрема частини п'ятої вказаної статті щодо визначення права на освіту осіб, які належать до національних меншин, а також розгляд аналогічних положень, що передбачені конституціями окремих зарубіжних країн.

Результати дослідження. Невід'ємною частиною загальної системи прав людини є права національних меншин. За загальним правилом, особи, які належать до національних меншин користуються тими самими правами та свободами, що належать громадянам.

Разом із цим, відповідно до положень Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 року, вони можуть мати деякі специфічні права [1]. У свою чергу, такі права передбачені в сферах, у яких національні меншини проявляють себе як певна етнічна група, яка виступає за збереження своєї національної належності, культурної, етнічної, релігійної та мовної самобутності [2, с. 16].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про національні меншини в Україні», національними меншинами є групи громадян України, які за національністю не є українцями, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою [3].

Ефективна реалізація прав національних меншин може бути гарантована у повній мірі виключно за умови їхнього закріплення на конституційному рівні. Згідно із статтею 11 Конституції України, «держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [4]. Як обґрунтовано стверджує П.М. Рабінович із закріпленого Конституцією обов'язку держави виплавають відповідні права національних меншин [5, с. 328]. Однак, Конституцією України не перебачено гарантій прав національних меншин на розвиток їхньої культурної, етнічної та релігійної самобутності. Винятком є частина п'ята статті 53 Основного Закону України в якій закріплено «право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [4]. Водночас, на думку В.В. Молдована визнання права навчатися мовою або вивчати мову національної меншини у конструкції ч. 5 ст. 53 передбачає тільки обов'язок держави не перешкоджати вивченню або навчанню мови національної меншини, а також заборону створення відповідних перешкод іншим суб'єктам правовідносин [6, с. 170].

Враховуючи закріплене Конституцією України право осіб, які належать до національних меншин вивчати рідну мову та право здобувати освіту рідною мовою, вважаємо за доцільне надати загальну характеристику конституційно закріпленого праву на освіту. Як зазначає В.О. Боняк, право на освіту є необхідним чинником розвитку не лише особистості та її інтелектуального потенціалу, але й усієї політичної та економічної системи держави [7, с. 11]. Право на освіту є загальновизнаним міжнародним правом людини, яке закріплене в таких основних міжнародних нормативних актах як Загальна декларація прав людини 1948 року (стаття 26), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (статті 13, 14), Конвенція про права дитини 1989 року (стаття 28) та інших міжнародних документах.

За своєю правовою природою право на освіту є безстроковим та існує постійно. Право на освіту належать кожній людині від народження та діє незалежно від інших правових умов і не припиняється після його реалізації. Крім того, зазначене право є рівним для всіх людей, незалежно від віку, статті, соціального та етнічного походження, місця проживання, майнового стану, релігійних, політичних, мовних переконань або інших ознак. Право на освіту не може бути передане іншій людини, державі, суспільство, воно не можу бути успадковане, від нього не можливо відмовитись. Право на освіту визнається на конституційному рівні державою [8, с. 38].

Аналізуючи статтю 53 Конституції України, можемо зробити висновок, що право на освіту закріплене поряд із правом осіб, які належать до національних меншин вивчати рідну мову та право здобувати освіту рідною мовою. У той же час конституціями окремих зарубіжних держав, враховуючи особливості власних національних правових систем, соціокультурну та суспільно-політичну складову правотворення, обрали варіант виокремлення та закріплення в окремій статті основного закону права осіб, які належать до національних меншин на навчання рідною мову та вивчення рідної мови. Зокрема, у Конституції Словаччини право на світу передбачене статтею 42, а право осіб, які належать до національних меншин на навчання рідною мовою – статтею 34 [9], у Конституції Сербії відповідно ст. ст. 71 та 79 [10], Конституції Чорногорії ст. ст. 75 та 79 [11], Конституції Угорщини ст. ст. 70 та 68 [12].

Необхідно зазначити, що проєктом Конституції України від 01.07.1992 року було передбачене закріплення у Главі 1 «»Загальні положення» Розділу ІІ «Права і свободи людини та громадянина» Конституції України окрему статтю, яка б закріплювала права національних меншин (стаття 13) [13, с. 125]. Вказаним шляхом пішли законодавці Італії, Польщі, Сербії та Румунії [2, с. 18].

Окремо вважаємо за необхідне дослідити досвід Бельгії щодо захисту прав національних меншин на навчання рідною мовою. Бельгія – приклад держави, в якій особливості поширення мов, що історично склалися, покладено в основу сучасного федеративного устрою. У публічно-правових відносинах у кожному бельгійському регіоні використовується лише одна мова (виняток становить столичний регіон Брюссель, що є двомовним). «Територіальне» вирішення мовного питання, що пов'язало кожну мову з певною географічною територією, було дуже важко сприйняте франкомовними жителями Фландрії, особливо тими, хто проживав у комунах поблизу Брюсселя (в окремих передмістях столиці франкофони становили значну частину населення). Фактично, вони втрачали можливість користуватися рідною мовою в офіційному спілкуванні, а їхні діти вимушені здобувати освіту в школах виключно фламандською мовою, оскільки навіть приватні школи, які бажали продовжувати навчання французькою мовою, позбавлялися державного субсидування (в якості альтернативи пропонувалося переводити дітей у школи Брюсселя). Деякі винятки були зроблені лише щодо шести муніципалітетів з мовними преференціями у межах прилеглого до Брюсселя «фламандського кільця», в якому франкофони становили більшість населення. У 1968 році Європейський суд з прав людини (далі – Суд) розглянув подану у зв'язку з цим скаргу, щодо порушення прав заявників та їхніх дітей на навчання рідною мовою, оскільки стаття 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини не накладає на держави жодних зобов'язань щодо обсягу наданих засобів навчання, організації або субсидування відповідних закладів. При розгляді цієї справи Європейським судом з прав людини було встановлено, що у Європейській конвенції з прав людини відсутні положення стосовно мови, якою має вестися навчання для забезпечення дотримання права на освіту [14]. Звертаючись до статті 8 Європейської конвенції з прав людини, Суд підкреслив, що заходи, вжиті в сфері освіти, справді можуть торкатися і права на повагу до особистого та сімейного життя. Однак у цьому випадку Європейська конвенція з прав людини не обумовлює право на навчання мовними вподобаннями батьків дітей. Дискримінація за ознакою місця проживання батьків була встановлена лише стосовно заявників, які проживали в комунах «фламандського кільця» (Рішення Європейського суду з прав людини № ECH-1968-S-003 [15]).

Відповідно до статті 129 Конституції Бельгії, парламенти французької та фламандської спільнот наділені правом регулювати декретами, що мають силу закону, використання мов у трьох сферах, зокрема: в адміністративних питаннях; навчання в закладах, створених або визнаних публічною владою; соціальних відносинах між роботодавцем та найманими працівниками. Коло повноважень парламенту німецькомовної спільноти є дещо вужчим. Своїми декретами, що мають чинність закону, він може регулювати використання мов під час навчання в установах, що створюються або визнані публічною владою (статті 130 Конституції Бельгії) [16].

В Конституції Індії також врегульоване питання використання мов у процесі навчання. Стаття 30 Конституції Індії гарантує мовним меншинам право відкривати навчальні заклади та керувати ними та забороняє дискримінацію щодо таких закладів на підставі того, що вони керуються мовними меншинами [17]. Верховний суд Індії неодноразово наголошував на важливості визнання державою навчальних закладів, створених мовними меншинами (зокрема, у рішеннях у справах «In re Kerala education bill» [18], «Managing board M.T.M. v. State of Bihar» [19] та ін.). Також Конституція Індії закріплює принцип використання та вивчення рідної мови у шкільній освіті, зобов’язуючи штати та місцевим органам влади «вживати заходів для забезпечення можливостей для навчання рідної мови в початковій школі дітьми, що належать до мовних меншин» (ст. 350А). У той же час з урахуванням мультилінгвістичного характеру Індії в доповіді Комісії з освіти 1966 р. було зроблено висновок, що школярі в Індії повинні вивчати щонайменше три мови: рідну мову чи офіційну мову

штату; хінді або англійська; інша сучасна мова, що використовується в Індії або іноземна мова. Ця тримовна формула шкільної освіти діє в Індії з 1968 року [20]. При цьому Верховний суд Індії у справі «Usha Mehta v. State of Maharashtra» 2004 року зазначив, що обов'язкове вивчення офіційної мови штату не може розглядатися як «необгрунтоване обтяження» або порушення прав учнів, у тому числі тих, для кого ця мова не є рідною [21].

Враховуючи зазначене, ми підтримуємо позиції щодо необхідності виокремлення положення, що передбачене частиною п'ятою статті 53 Конституції України в окрему норму. Зазначене, на думку Ю. Кириченка, посилить гарантії захисту прав національних меншин в сфері розвитку їх національно-культурної та етнічної самобутності [2, с. 19].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що на сьогодні актуальним є питання пов'язане із конституційно-правовою регламентацією права на освіту осіб, які належать до національних меншин. Право на освіту має загальний характер та є міжнародно визнаним, тобто є обов'язковим елементом конституційно-правового статусу людини та є рівним для всіх незалежно від статі, соціального та етнічного походження, місця проживання, майнового стану тощо.

Реалізація прав національних меншин, в тому числі й право на освіту може бути гарантоване шляхом їх закріплення у положення конституції. Однак, положеннями Конституції України не передбачено конституційних гарантій прав національних меншин на розвиток їхньої культурної, релігійної та етнічної самобутності. Єдиною гарантією є закріплене у частині п'ятій статті 5 Конституції України право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Ми підтримуємо позиції вчених в контексті того, що вказане положення передбачає обов'язок держави не перешкоджати навчанню або вивчення відповідної мови, а також забороняє створювати такі перешкоди іншим суб'єктам правовідносин. Враховуючи досвід зарубіжних держав в сфері конституційної регламентації досліджуваного права вважаємо за доцільне включити до тексту Розділу ІІ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України окрему норму, якою закріпити право осіб, які належать до національних меншин навчатися рідною мовою або вивчати рідну мову. На нашу думку, таке виокремлення самостійної статті Основного Закону України сприятиме посиленню гарантій інших прав осіб, які належать до національних меншин, зокрема в сфері розвитку їхньої національно-культурної та етнічної самобутності.

Список використаних джерел:

1. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01.02.1995 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 23.05.2023).

2. Кириченко Ю. Права національних меншин в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *National Law Journal.* 2015. № 4 (14). С. 16–19.

3. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12 (дата звернення: 23.05.2023).

4. Конституція України від 28.06.1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 23.05.2023).

5. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навчальний посібник. К. Атіка, 2004. 464 с.

6. Молдован В.В. Конституційні права, свободи та обовязки людини і громадянина: навчальний посібник. К., Центр учбової літератури. 2012. 206 с.

7. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук.: спец. 12.00.02 «Конституційне право». К., 2005. 22 с.

8. Кириченко Ю. Право на освіту за конституціями України та держав континентальної Європи: порівняльно-правовий аналіз. *National Law Journal.* 2015. № 2 (12). С. 35–39.

9. Конституція Словаччини від 01.09.1992 р. URL: https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127 (дата звернення: 23.05.2023).

10. Конституція Сербії від 30.09.2006 р. URL: https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74694/119555/F838981147/SRB74694%20Eng.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

11. Конституція Чорногорії від 16.12.1992 р. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Montenegro_2007.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

12. Конституція Угорщини від 18.08.1949 р. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2011.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

13. Конституція незалежної України: у 3 кн. під заг. ред. С.П. Головатого. К.: Українська Правнича Фундація. 1995 р. Кн. 1: документи, коментарі, статті упоряд. С.П. Головатий, Л.П. Юзьков. 1995. 398 с.

14. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 20 March 1952. *Official website of the Council of Europe.* URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168006377c (дата звернення: 23.05.2023).

15. Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium, European Court of Human Rights judgment, 2 March 1987 (application no. 9267/81). *Official website of the European Court of Human Rights.* URL: https://www.eods.eu/elex/uploads/files/57cd780a57125-Mathieu-Mohin%20and%20Clerfayt%20v.%20Belgium.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

16. Конституція Бельгії від 17.02.1994 р. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en (дата звернення: 23.05.2023).

17. Конституція Індії від 26.01.1949 р. https://legislative.gov.in/constitution-of-india/ URL: (дата звернення: 23.05.2023).

18. In Re: The Kerala Education Bill. The Supreme Court of India Judgment on 22 May, 1958 (1959 1 SCR 995). URL: https://indiankanoon.org/search/?formInput=in%20re%20kerala%20education%20bill (дата звернення: 23.05.2023).

19. The Managing Board Of The Milli Talimi mission v. The State Of Bihar & Ors. The Supreme Court of India Judgment on 14 August, 1984 (1984 AIR 1757, 1985 SCR (1) 410). URL: https://indiankanoon.org/doc/1300473/ (дата звернення: 23.05.2023).

20. Education and National Development. Report of the Education Commission, 1964–1966. Vol.I: General Problems. URL: http://dise.in/Downloads/KothariCommissionVol.1pp.1-287.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

21. Usha Mehta & Ors vs State Of Maharashtra & Ors. The Supreme Court of India Judgment on 5 May 2004. URL: https://indiankanoon.org/doc/1179510/ (дата звернення: 23.05.2023).